

Μια άτυπη ιστορία των νεοελλή

ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ Ν. ΠΕΡΑΝΤΩΝΑΚΗ

Είναι διαπιστωμένο, μερικούς μήνες πλέον μετά την κυκλοφορία του, ότι το Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (ΛΝΕΛ) αποτελεί ένα πολυεργαλείο που σωρεύει, συστηματοποιεί, αναλύει και παραδειγματίζει πλήθος εννοιών και ονομάτων της Νεοελληνικής Γραμματείας. Η απουσία ενός τέτοιου βοηθήματος έκανε συχνά την προσέγγιση της λογοτεχνίας μας δύσκολη και αποσπασματική, ενίοτε και χρονοβόρα, καθώς ο ενδιαφερόμενος έπρεπε να ανατρέξει σε Ιστορίες της λογοτεχνίας, βιογραφικά λεξικά, λεξικά όρων (στα ελληνικά, αν εξαιρέσουμε μερικές λιγότερο φιλόδοξες προσπάθειες, υπάρχει μόνο το «Λεξικό λογοτεχνικών όρων» του Μ.Η. Abrams, που κι αυτό εκδόθηκε σχετικά πρόσφατα, μόλις το 2005), εγκυκλοπαίδειες κ.λπ.

Τώρα πια με το ΛΝΕΛ κάθε φιλόλογος, φοιτητής, κριτικός, συγγραφέας, δημοσιογράφος ή και απλός αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει σε χιλιάδες λήμματα, οργανωμένα και συνδεδεμένα μεταξύ τους, αναλυμένα και συνοδευμένα με την πρόσφατη βιβλιογραφία: οι Έλληνες συγγραφείς, ποιητές, λόγιοι, κριτικοί απέκτησαν αξιόπιστα βιογραφικά σημειώματα· θεσμοί και φορείς συνδεδεμένοι με το βιβλίο, που προηγουμένως αγνοούνταν, τώρα καταλογογραφούνται και η συμβολή τους στα ελληνικά γράμματα εξετάζεται ενδελεχώς· περιοδικά και εκδοτικοί οίκοι καταγράφονται, ώστε να μη χαθεί η συνεισφορά τους στη διάδοση του βιβλίου· ρεύματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας που επέδρασαν στα καθ' ημάς πράγματα και καρποφόρησαν και στη χώρα μας μελετώνται στη διεθνή αλλά και στην ελληνική τους παρουσία· όροι της θεωρίας της λογοτεχνίας ή της μετρικής λ.κ., οι οποίοι είναι σχετικά άγνωστοι ακόμα και στους κριτικούς, προσδιορίζονται, εξηγούνται και παραδειγματίζονται, ώστε να γίνουν πιο προσεγγιστικοί στον αμήνη αλλά φιλομαγή αναγνώστη, ειδικό και μη.

Τα κλασικά έργα

Το ΛΝΕΛ ωστόσο αποδεικνύει ότι αντιλαμβάνεται πόσο τα ίδια τα κείμενα εί-

Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας
Πρόσωπα - έργα - ρεύματα - όροι
ΕΠΙΜ.: Μ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ,
Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, Β. ΠΟΥΧΝΕΡ(1988-1991),
ΑΛ. ΖΗΡΑΣ (1992-1996)
ΚΑΙ Λ. ΚΟΥΖΕΛΗ
(1997-2007)
«ΓΙΑΤΑΚΗΣ»
ΣΕΛ 2.504, € 100

να τελικά ο πυρήνας της γραμματείας μας και τους αξίζει τουλάχιστον ισότιμη θέση με τους δημιουργούς τους (παρότι οι περισσότεροι εξ' όσων μίλησαν ως τώρα για το ΛΝΕΛ τα αγνόησαν). Οι υπεύθυνοι του λεξικού στην πολύχρονη οργανωτική τους δραστηριότητα επιλέγουν περίπου 480 (αν μέτρησα σωστά) έργα της λογοτεχνίας μας, τα οποία, αφού λημματογραφήθηκαν στο λεξικό, ανάγονται σε Κανόνα, καταξιώνονται -σύμφωνα πάντα με την αίσθηση των επιμελητών και των πολυάριθμων συντακτών τους- κι έτσι συστήνουν μια άτυπη «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» βασισμένη στα ίδια τα κείμενα. Φυσικά, αυτά διαβάρονται σε παραλληλία με τους πεζογράφους και τους ποιητές τους, διασταυρώνονται με τα ρεύματα στα οποία ανήκουν, εντάσσονται σε ευρύτερες κατηγορίες, κι έτσι δεν φαίνονται μετέωρα στο σύμπαν της χιλιετούς νεοελληνικής γραμματείας.

Τι εντέλει εισάγεται στον Κανόνα και απαθανατίζεται; Ο γνώμονας συνήθως δεν είναι αμιγώς αισθητικός, γιατί σ' αυτήν την περίπτωση πολλά έργα παλαιότερων περιόδων θα θεωρούνταν ξεπερασμένα και ασύμβατα με το πνεύμα του 21ου αιώνα. Γι' αυτό τα κριτήρια είναι και ιστορικά ή, αν μιλήσουμε με βάση τη «Θεωρία της Πρόσληψης», προσδιορίζονται τόσο από την αποδοχή του έργου στην εποχή του όσο και από τη μετέπειτα

τύχη και απήχασή του, ενώ λαμβάνεται υπόψη και η σημερινή ματιά, που χρησιμοποιεί νεόκοπες θεωρίες και ερευνητικά εργαλεία. Στην ουσία, η συστηματική αφενός της σύγχρονης αντίληψης για τη λογοτεχνία και αφετέρου της θέσης κάθε έργου στην παράδοση των ελληνικών γραμμάτων συντελεί λίγο ως πολύ στην ενταξή του και στο ΛΝΕΛ.

Είναι αναμενόμενο ότι οι Κανόνες γεννούν πάντα επιφυλάξεις, διότι ο καθένας θα μπορούσε να προτείνει το τάδε έργο αντί του δεινά κ.ο.κ. Οφθαλμοφανείς απαξιώσεις (όπως λ.κ. του Παπαδιαμάντη από τον Κ.Θ. Δημαρά στην «Ιστορία» του) δεν επαναλαμβάνονται στο ΛΝΕΛ για κανένα μεγάλο λογοτέχνημα, αφού το λεξικό αυτό αποτελεί

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ηνικών λογοτεχνικών κειμένων

την κιβωτό όχι των προσωπικών επιλογών ενός ατόμου, αλλά της κοινής αντίληψης για τη νεοελληνική γραμματεία πολλών μαζί. Δεν υπάρχουν ωστόσο ελλείψεις; Βεβαίως θα μπορούσαν να προστεθούν π.χ. «Ο Πατούχας» (1892) του Ι. Κονδυλάκη ή η «Τέχνη ρητορικής» (1681) του Φρ. Σκούφου κ.ά., έργα που κατά περίπτωση προβάλλονται λιγότερο ή περισσότερο στις γνωστές Ιστορίες της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Vitti, Πολίτης, Δημαράς, κ.ά.)· καθένας ωστόσο κατανοεί ότι όποια μετριοπαθής πρόταση ακουστεί ενέχει και τη δική της υποκειμενικότητα και γι' αυτό δεν μπορεί να είναι επίμονη. Παραμένει όμως ερώτημα –ασχέτως αν είναι δυνατόν κανείς να διατυπώσει λιγότερο ή περισσότερο πεισι-

κές απαντήσεις– γιατί δεν επιλέχθηκαν να γίνουν λήμματα κορυφαία ποιήματα του Κ. Καβάφη, όπως λ.χ. η «Ιθάκη», οι «Θερμοπύλες» ή «Ο Δαρείος», που απασχόλησαν ιδιαίτερα την κριτική και διαβάστηκαν ευρέως (χωρίς αυτό βεβαίως να σημαίνει ότι ο Καβάφης απαξιώνεται μέσα στο ΛΝΕΛ).

Είδη λόγου και περίοδοι

Παρ' όλα αυτά, η καταγραφή δεν στερεί από τον φιλέρευνο αναγνώστη τη δυνατότητα να βρει πληροφορίες για κείμενα όχι μόνο του κυρίαρχου είδους, δηλαδή του μυθιστορήματος, ή έστω και της διηγηματογραφίας και της ποίησης. Η τελευταία ειδικά, ακριβώς επειδή σταθμίζεται ως το βαρύ πυροβολικό του πολιτισμού

μας για τουλάχιστον εννέα αιώνες, παίρνει τη θέση που της αξίζει τόσο με τα δημοικά τραγούδια και τα ανώνυμα ποιήματα των πρωτονεοελληνικών χρόνων όσο και με τις ναυαρχίδες της λογοτεχνίας μας, όπως τους «Ελεύθερους πολιορκημένους» (1826) του Δ. Σολωμού και το «Αξιόν εστί» (1959) του Οδ. Ελύτη.

Ακόμα και η παιδική λογοτεχνία ξεμυτίζει με δυο-τρία δείγματα, ακόμα και το θέατρο, που δεν έχει τόσο μεγάλη προβολή μέσα στις γενικές γραμματολογίες, καλύπτεται επαρκέστατα με κείμενα που καταλαμβάνουν το 1/6 του Κανόνα. Πέρα από τα θαυμάσια έργα της Κρητικής Αναγέννησης και των μετέπειτα Επτανήσιων δραματοργών, δεν λείπουν κωμωδίες ή τραγωδίες του 19ου και 20ού αιώνα, μέχρι τον «Περποινή φτώ» του Π. Μάτεσι (1989) και το «1843» του Ανδρ. Στάικου (1991).

Αλλά και από άποψη περιοδολόγησης και ισοβαρούς ανάπτυξης κάθε εποχής ανάλογα με την αξία της, δεν μπορεί κανείς να εγείρει ουσιαστικές αντιρρήσεις. Ο «Διγενής Ακρίτας» (12ος αι.), έργο που κατά πολλούς αποτελεί το εναρκτήριο λάκτισμα της νεοελληνικής λογοτεχνίας σε δημόδη γλώσσα, μελετάται εξονυχιστικά, λημματογραφούνται τα «Πτωχοπροδρομικά» (12ος αι.), τα Ιπποτικά ερωτικά μυθιστορήματα, το «Χρονικόν του Μορέως» (1320) και άλλα έργα μέχρι την πώση της Κωνσταντινούπολης. Και μετά όμως, στη λεγόμενη μεταβυζαντινή περίοδο, κείμενα τόσο του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου όσο και της Κρήτης ή των νησιών κατέχουν εξέχουσα θέση, ειδικά μέχρι την πώση του Χάνδακα στους Τούρκους το 1669. Τα «Ανθη ευλαβείας» (1708) προβάλλονται χάρη στη θέση καμπίς που κατέχουν, και ακολουθούν ο 18ος και 19ος αιώνας με γεωμετρική αύξηση των έργων της ποίησης, του θεάτρου («Βαβυλωνία», του Δ. Βυζάντιου, 1836), της διηγηματογραφίας (Βιζυηνός, Παπαδιαμάντης) και του μυθιστορήματος («Πάπσσα Ιωάννα», 1866).

Ο 20ός αιώνας καλύπτει περίπου το μισό των λημμάτων, ποσοστό που συναντάται και στις Ιστορίες της λογοτεχνίας, φυσικά σε όσες η χρονολογία έκδοσής τους επιτρέπει κάτι τέτοιο. Ως τελευταίο χρονολογικά έργο παρουσιάζεται το μυθιστόρημα της Σ. Τριανταφυλλού «Το εργοστάσιο των μολυβιών» (2000), που κλείνει τον αιώνα και τη χιλιετία, όσο κι αν για

ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛ. 20

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΕΛ. 19

τις τελευταίες δεκαετίες, οι οποίες δεν έχουν ακόμα αποκρυσταλλωθεί στη συνείδηση των ειδικών, θα μπορούσαν να (αυτι)προταθούν σημαντικά έργα.

Συγγραφείς και αναλογίες

Ένα λεξικό, όπως αυτό για το οποίο συζητάμε, επειδή δεν είναι υποχρεωμένο να συνδέει αιτιωδώς τα λήμματά του, να κάνει συσχετισμούς και να οργανώνει την ύλη ανά συγγραφείς, γενιές, περιόδους κ.λπ., μπορεί να είναι κειμενοκεντρικό, και έτσι να αναδείξει συγκεκριμένα μυθιστορήματα ή ποιητικές συλλογές, ξεχωριστά από τον δεσπόζοντα ρόλο του συγγραφέα τους. Το «Κιβώτιο» (1975) λ.χ. ανέδειξε τον Άρη Αλεξάνδρου, ενώ ο «Θάνος Βλέκας» (1855) είναι ό,τι κρατάμε από τον Π. Καλλιγά.

Παρ' όλ' αυτά, το ΛΝΕΛ δεν έχει ξεπεράσει τις παιδικές ασθένειες των Ιστοριών μας, αφού πολλά από τα έργα του Οδ. Ελύτη (ακόμα και το «Έξη και μία τύψεις για τον ουρανό»), του Ανδρ. Εμπειρικού (λ.χ. «Τα Γραπτά»), του Γ. Θεοτοκά (λ.χ. «Ευριπίδης Πεντοζάλης»), του Κ. Παλαμά (με 20 λήμματα μέσα στην ύλη του ΛΝΕΛ, εκτός από το βιογραφικό του σημείωμα) ή του Γ. Σεφέρη (ακόμα και το αμφιλεγόμενο μυθιστόρημά του «Έξι νύχτες στην Ακρόπολη») πρέπει να συμπερισφύθουν, όχι κάρη στην αξία τους, αλλά λόγω του ονόματος που τα υπογράφει! Η προσήλωση στους συγγραφείς κορυφώνεται με τον Γ. Βιζυινό, του οποίου ληματογραφούνται και τα οκτώ (8) διηγήματα, λες και ιστορικά δεν έχουν ξεχωρίσει

κάποια από αυτά, ενώ άλλα –όπως το «Διατί η μηλιά δεν έγεινε μηλέα»– δεν θα προσήλκυαν την προσοχή μας, αν τα είχαν γράψει ελάσσονες πεζογράφοι.

Τέλος, παρατηρείται ανισομέρεια στην έκταση κάθε λήμματος, η οποία αντιστοιχεί και στην αξία του μέσα στη χιλιετή αυτή περιδιάβαση. Τη μεγαλύτερη κατά μέσο όρο έκταση καταλαμβάνουν δυοτρία αριστουργήματα της Κρητικής λογοτεχνίας, όπου μέχρις ενός σημείου δικαιολογημένα ο «Ερωτόκριτος» του Β. Κορνάρου (τέλη 16ου – αρχές 17ου αι.) μπορεί να θεωρηθεί ότι στιγμάτισε τη μετέπειτα εξέλιξη των γραμμάτων μας. Πώς όμως δικαιολογείται η μεγάλη έκταση (πάνω από δύο στήλες) που δίνεται σε πολλά έργα της πρωτονεοελληνικής και μεταβυζαντινής παραγωγής, όπως είναι το «Λίβιστρος και Ροδάμνη», ο «Σιάθης», ο «Ζήνων» ή η «Διήγησις του Αχιλλέως», για να περιοριστώ σε ορισμένα: Η μήπως είναι πιο σημαντικά από τη «Φόνισσα» (1903) του Αλ. Παπαδιαμάντη, τον «Βίο και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά» (1946) του Ν. Καζαντζάκη ή τις «Ακυβέρνητες πολιτείες» (1961-1965) του Στρ. Τσίρκα;

Η παρελθοντολατρία, παρότι μετριάζεται με το πλήθος των νεότερων έργων, είναι θρονιασμένη –απ' ό,τι φαίνεται– στην αρχική κάρχη του ΛΝΕΛ, ειδικά όταν σ' αυτήν πρωτοστάτησαν άνθρωποι που ναι μεν γνωρίζουν καλά τις παλαιότερες εποχές, αλλά αδυνατούν να σταθμίσουν το βάρος τους σε σχέση με τη συνολική εικόνα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, και πιο ειδικά σε σύγκριση με τη νεότερη παραγωγή.

γή. Γι' αυτό θα περιμένα μια εκτενέστερη εισαγωγή που να δίνει απαντήσεις για τα κριτήρια επιλογής, έκτασης και δόμησης κάθε λήμματος, ώστε να κρίνουμε τόσο τις προθέσεις όσο και τα αποτελέσματα.

Ανάγνωση σε βάθος

Διαβάζοντας κανείς ένα εγκυκλοπαιδι-

κό λεξικό, όπως αυτό, δεν περιμένει ίσως βαθιές ερμηνευτικές τομές, ενδελεχείς αναλύσεις και πλούσια γραμματολογικά στοιχεία. Ωστόσο, αυτό που συναντά ξεπερνά τις συγκρατημένες προσδοκίες του, αφού τα περισσότερα έργα δεν εξαντλούνται απλώς στην υπόθεσή τους: ακόμη περαιτέρω εντάσσονται μέσα στην

ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αλλά και αξιολογούνται, καθώς χρησιμοποιείται η συσσωρευμένη πείρα βιβλιοκρισιών και μελετών που χαρτογράφησαν τις αρετές των κειμένων και προσδιόρισαν την αξία τους, ενώ πολλές φορές δεν λείπει η τύχη τους στο εξωτερικό ή στη μικρή και μεγάλη οθόνη.

Για τα παλαιότερα λογοτεχνήματα η παρουσίαση και ερμηνεία είναι σαφώς πιο ασφαλείς, καθώς η εξέταση των αρετών τους (και δευτερευόντως των προβλημάτων τους) στηρίζεται σε άρθρα και πραγματείες πολλών γενιών. Για τα πιο σύγχρονα, οι κρίσεις φυσικά διακρίνονται –σε κάποιο ποσοστό– από τη μικρή πείρα λίγων δεκαετιών ή ετών, κι έτσι η παρουσίασή τους δεν παύει να αποτελεί στοιχείο με τον χρόνο, μικρότερου ή μεγαλύτερου ρίσκου. Η βιβλιογραφία στο τέλος κάθε λήμματος, παρότι δεν είναι εξαντλητική –πώς θα μπορούσε άλλωστε;–, συμπληρώνει την εικόνα και παραπέμπει σε περαιτέρω διερεύνηση για όποιον δεν αρκείται σε μια πανοραμική ματιά.

Μπορεί κανείς εντέλει να διαβάσει το ΔΝΕΛ σαν μια Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας υπό μορφή λημματογραφικής παρουσίασης; Ναι, αν σκεφτεί κανείς ότι, σε αντίθεση με τα ονόματα των δημιουργών που παραλαμβάνουν ακοσκίνιστα (παράτιθενται όλοι, έστω κι αν έχουν εκδώσει μόνο δυο-τρία βιβλία), στα έργα έγινε επιλογή – και καλώς έγινε. Επομένως, το σύνολο των 480 λημμάτων αποτελεί μια άτυπη Ιστορία (εννοείται δίχως την αυστηρή ανάλυση των απωδών σχέσεων που προκύπτουν τόσο

συγχρονικά με άλλα έργα και κοινωνικές τάσεις όσο και διαχρονικά με προγενέστερα και μεταγενέστερα λογοτεχνήματα, κάτι που ωστόσο συχνά δεν λείπει): γι' αυτό, πολύ προτιμότερο θα ήταν να μιλάμε για τον Νεοελληνικό Κανόνα που κωδικοποιείται και παγιώνεται, από τις αρχές της 2ης χιλιετίας ως το τέλος της, σε πέντε εκατοντάδες έργα, τα οποία και αποτελούν τον κορμό της γραμματείας μας.

Οι επιμελητές της έκδοσης φαίνεται ότι δούλεψαν με οργάνωση και ενδελεχή διερεύνηση όλου αυτού του διευρυμένου υλικού, τόσο στα γενικά όσο και στα ειδικά σημεία του, προσέχοντας ιδιαίτερα τη δομή αλλά και τη συνδυαστικότητα των λημμάτων. Από την άλλη, πολλοί συντάκτες εργάστηκαν επισοταμένως και ευσυνείδητα σε τομείς της ειδικότητάς τους, όπως η Τ. Λεβιάρη στην πρωτονεοελληνική περίοδο ή ο Β. Πούχνερ στο θέατρο, δίνοντας λήμματα με επάρκεια και διακριτικά ισχυρή θέση. Εξίσου αξιοπρόσεκτη είναι η καταγραφή ευρύτερων κατηγοριών, όπως το «αστυνομικό μυθιστόρημα» ή η «γαστρονομική λογοτεχνία», αφού περιλαμβάνουν παρατηρήσεις για γενικότερες τάσεις των ειδών. Οι όποιες παρατηρήσεις και επιφυλάξεις μας δεν αφορούν τη δουλειά των συντακτών τους, αλλά τον συνολικό σχεδιασμό του λεξικού, και αποσκοπούν στο να μάθουμε όλοι μέσα από το κολοσσιαίο αυτό εγχείρημα ποια είναι η ελληνόγλωσση λογοτεχνία, εντός κι εκτός συνόρων (βλ. τις «Σηγμές» του Κύπριου Κ. Μόντη), και ποια θέση κατέχει κάθε έργο μέσα σ' αυτήν.

gperand@yahoo.gr